

1 NAJSTARSZE DZIEJE GRECJI

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. W jakich warunkach naturalnych powstawały pierwsze cywilizacje?
2. Który lud jako pierwszy zaczął korzystać z pisma alfabetycznego?

■ GRECJA I JEJ WARUNKI NATURALNE

Cywilizacja grecka narodziła się na **Półwyspie Bałkańskim**. Dość szybko rozprzestrzeniła się na wyspach Morza Egejskiego i zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej. Pasma oraz łańcuchy górskie, stanowiące ok. 80% powierzchni Grecji, dzielą kraj na wiele odizolowanych od siebie obszarów. Rozległe równiny są tam stosunkowo rzadkie, a rzeki – krótkie, o bystrym nurcie, niespławne. W starożytnej północnej Grecji znajdowała się otoczona górkami pasmami **Tesalia**. Ta rozległa równina niemal w całości leżała w dorzeczu Penejosu (obecnie Pinios), który wraz z dopływami obficie zaopatrywał ją w wodę. Największymi krainami środkowej Grecji były równinna **Beocja** i podzielona pasmami górkami **Attyka**. Tę część kraju od położonego na południu półwyspu **Peloponez** oddziela **Istm** – wąski przesmyk ze starożytnymi miastami Megarą i Koryntem. Rozpościerająca się na północy Peloponezu **Achaja** od zachodu sąsiadowała z **Elidą**, dobrze nawodnioną i obfitującą w urodzajne ziemie. W głębi półwyspu znajdowała się górzysta i lesista **Arkadia**, a w jego południowej części obszar ograniczony dwoma potężnymi masywami górkimi zajmowała żyzna **Lakonia**. Między właściwym terytorium Grecji a stosunkowo wcześniej zasiedlonym przez Greków zachodnim wybrzeżem Azji Mniejszej leżą liczne wyspy Morza Egejskiego. Usytuowane w środkowej części Morza Egejskiego **Cyklady** wraz ze **Sporadami** tworzą swoisty pomost między Europą a Azją. Odległości pomiędzy sąsiednimi wyspami są niewielkie (maksymalna nie przekracza 40 km), co bardzo ułatwiało żeglugę. Ważną rolę w dziejach cywilizacji greckiej odegrały również dwie wielkie wyspy leżące na południu – **Kreta** i **Cypr**.

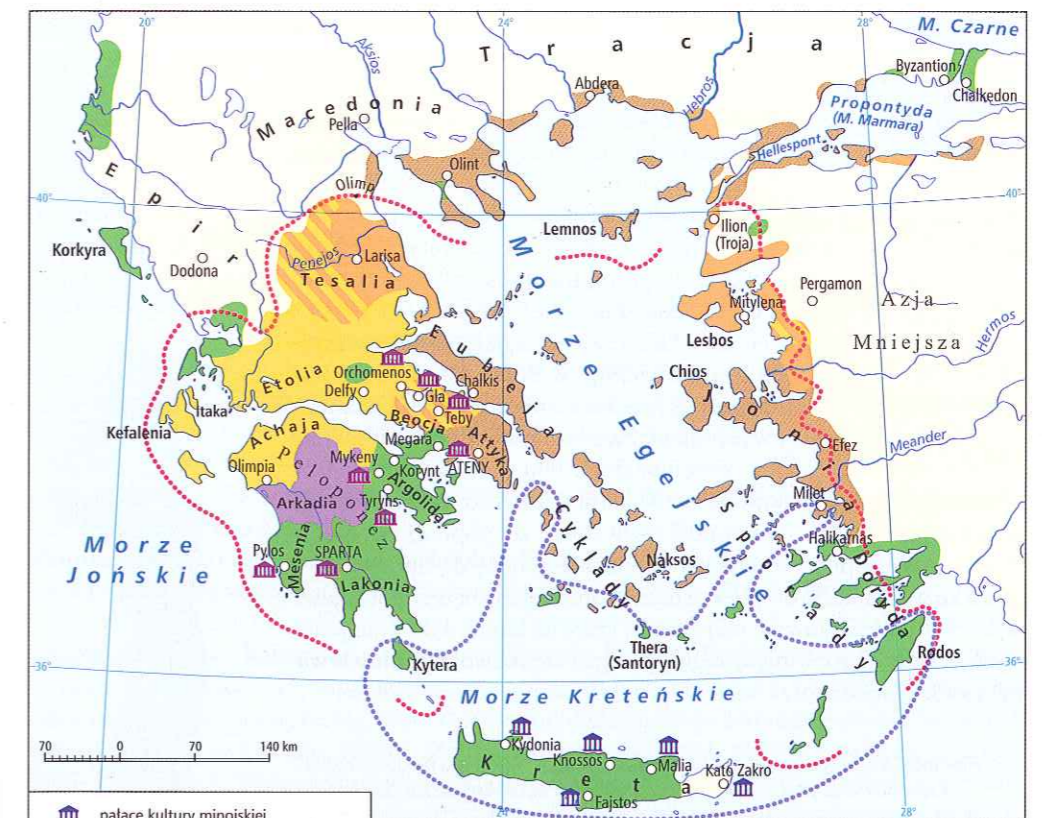
CIĘKAWOSTKA

Zmiany w środowisku przyrodniczym

Starożytni Grecy w dużym stopniu zmienili środowisko przyrodnicze na zamieszkiwanych przez siebie terenach. W wyniku ich działań już w starożytności znacznie zmniejszyła się powierzchnia lasów. Z uwagi na niedostatek ziemi uprawnej dużą rolę odgrywała w Grecji hodowla kóz, które zjadały roślinność porastającą zbocza górskie. W efekcie wycięcia lasów, polowań, wypasu bydła, zakładania miast oraz osuszania bagien zmalała liczba dzikich ptaków i ssaków. Wiele gatunków charakterystycznych dawniej dla strefy śródziemnomorskiej spotyka się obecnie rzadko, a niektóre są bliskie wyginięcia (np. jelenie, dzikie kozy, rysie, żenety, mangusty, wilki, dropie, kameleony i żmije).

GRECJA W II TYSIĄCLECIU P.N.E.

- pałace kultury minojskiej
- zasięg wpływów kultury minojskiej
- ośrodki z pałacami kultury mykeńskiej
- zasięg wpływów kultury mykeńskiej
- obszary zajmowane w X-VIII w. p.n.e. przez:
 - Jonów
 - Dorów
 - Eolów
 - Arkadyjczyków
 - północno-zachodnie plemiona greckie

? PRACA Z MAPĄ

1. Wymień nazwy najważniejszych krain starożytnej Grecji.
2. Ustal, na terenach których współczesnych państw znajdowały się siedziby starożytnych Greków.

Rozbudowana linia brzegowa sprzyjała rozwojowi żeglugi. Liczne zatoki, umożliwiające zakładanie portów, głęboko wrzynają się w ląd, dzięki czemu z każdego miejsca w Grecji było blisko do morza, które stanowiło naturalną arterię komunikacyjną. Taki kształt linii brzegowej wydłużał natomiast podróże piesze i konne – z uwagi na konieczność okrążania zatok.

■ fotografia współczesna, Grecja

■ TRANSPORT I GOSPODARKA

Grecja ma rozgałęzioną linię brzegową. Prawie 3/4 lądu tego państwa znajduje się w odległości nie większej niż 40 km od morza. Takie warunki naturalne umożliwiły rozkwit komunikacji morskiej. Jednocześnie naturalne bariery utrudniały rozwój transportu lądowego. Panuje nawet przekonanie, że komunikacja morska odgrywała w starożytnej Grecji o wiele większą rolę niż lądowa. Jednak w rzeczywistości Grecy odbywali dalekie podróże zarówno morzem, jak i lądem. Żeglować mogli jedynie od maja do października, gdy wiały pomyślne wiatry. W pozostałych miesiącach musieli podróżować lądem – pieszo, na osłach lub ciągniętych przez woły wozach. Po analizie wzmianek w źródłach antycznych, pozostałości kolein wozów oraz elementów infrastruktury drogowej (np. mostów) badacze doszli do wniosku, że starożytna Grecja miała dość dobrze rozwiniętą sieć drogową.

Ukształtowanie powierzchni Grecji nie sprzyjało rozwojowi rolnictwa. Tam, gdzie było to możliwe, np. w Beocji i Lakonii, uprawiano głównie zboża (najczęściej jęczmień, nieco rzadziej pszenicę), bób, groch, soczewicę, wykę, oliwki, winną latorośl, różne warzywa i owoce. Sadzono też figi, jabłonie, śliwy. Pod uprawy wykorzystywano każdy dostępny skrawek ziemi. Na zboczach gór zakładano pola tarasowe, które chroniono przed osuwaniem się poprzez tworzenie kamiennych stopni. Na terenach nienadających się do upraw hodowano kozy, świnię, krowy, owce oraz drób. Jako zwierzęta pociągowe wykorzystywano głównie osły i muły, rzadziej konie, a do prac polowych – woły. Z rozwiniętą żegluga wiązał się rozwój **rybołówstwa**. Ryby oraz owoce morza stanowiły ważny element diety Greków.

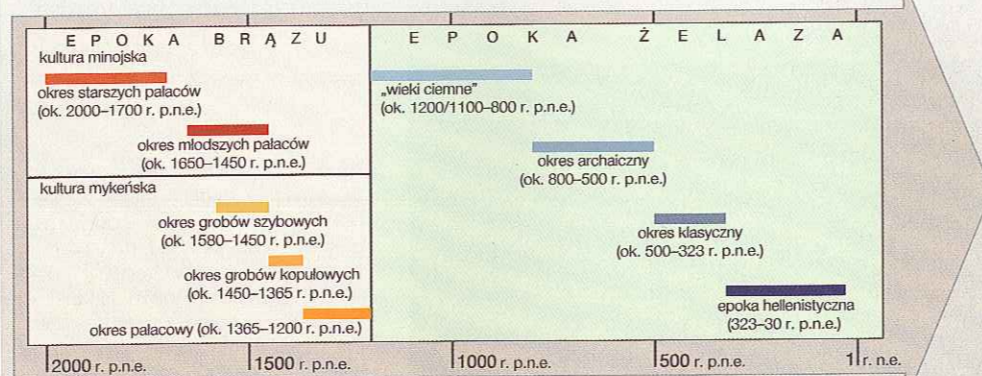
Flecionista jest przykładem tzw. idola cykladzkiego. Tego typu nieduże figurki stosunkowo często znajduje się w grobach z epoki brązu, zachowanych na wyspach archipelagu Cyklady. Niewielkie statuetki przedstawiają postacie ludzkie w bardzo uproszczonej i umownej formie. Szczegóły twarzy są pomijane, a proporcje ciała – nienaturalne.

■ figurka marmurowa, Cyklady, ok. 2000 r. p.n.e.

■ Chronologia dziejów Grecji

Etap historii Grecji obejmujący epoki brązu i żelaza został podzielony na kilka okresów.

? W których okresach zbudowano pałac w Knossos, doszło do wybuchu wulkanu na wyspie Thera, inwazji Achajów na Kretę oraz wojny trojańskiej?

W starożytnej Grecji na dużą skalę rozwinęło się **rzemiosło**, choć kraina ta była raczej uboga w surowce naturalne. Szczególnie silnie doskwierał Grekom brak miedzi oraz cyny, potrzebnych do wytopu brązu. Mieli oni również ograniczony dostęp do złóż srebra, złota i rudy żelaza. Nie brakowało im jedynie kamienia oraz doskonałej jakości gliny, dzięki czemu rozwinęli budownictwo oraz ceramikę. W greckich warsztatach rzemieślniczych produkowano także tkaniny, broń i różne ozdoby z cennych kruszców. Wyroby rzemieślnicze były głównymi towarami eksportowymi Greków. Utrzymywali oni kontakty handlowe nawet z bardzo odległymi krainami.

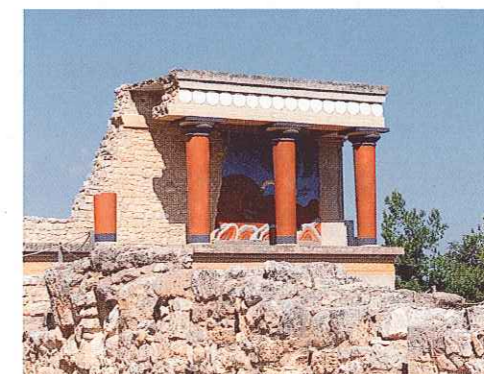
■ KULTURA MINOJSKA

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie Grecji odkryto na Peloponezie. Datuje się je na ok. 18 tys. lat p.n.e. W trakcie rewolucji neolitycznej, do której doszło na Bałkanach ok. 6000 lat p.n.e., upowszechnił się osiadły tryb życia, a wraz z nim udomowienie zwierząt oraz uprawa roślin. W Grecji centra osadnicze pojawiły się najpierw na północy, a od przełomu IV i III tysiąclecia p.n.e. stopniowo kształtowały się także na południu.

Najstarsza cywilizacja świata greckiego rozwinęła się jednak nie w Grecji kontynentalnej, lecz na największej wyspie Morza Egejskiego – **Krecie**. Już w starożytności przeszłość wyspy stanowiła dla Greków źródło wielu mitów, których centralną postacią, legendarnego króla **Minosa**, uważano za twórcę morskiej potęgi Krety. Od imienia tego władcy cywilizację kretańską nazywa się współcześnie również minojską, a jego lud – **Minojczykami**.

Mieszkańcy Krety nie byli spokrewnieni z plemionami greckimi. Utrzymywali intensywne kontakty handlowe, kulturalne i polityczne głównie z Bliskim Wschodem. Apogeum rozwoju cywilizacji minojskiej przypada na pierwszą połowę II tysiąclecia p.n.e. Na wyspie zaczęły się wówczas pojawiać obszerne budowle, które archeolodzy nazwali **pałacami**. Najstarsze z nich wzniesiono m.in. w Knossos, Fajstos, Malii i Zakros w tzw. okresie starszych pałaców (w latach 2000–1700 p.n.e.). Większość uległa jednak zniszczeniu w XVII w. p.n.e. w wyniku wybuchu wulkanu na egejskiej wyspie Thera. Część zrujnowanych budowli wzniesiono na nowo w tzw. okresie młodszych pałaców (1650–1450 r. p.n.e.). Często miały one kilka kondygnacji, mieściły toalety oraz łazienki z dostępem do bieżącej wody. Ich komnaty zdobiono pięknymi malowidłami. Najwspanialszy pałac znajdował się w Knossos. Zachowały się tam pozostałości obszernego kompleksu, mieszczącego rezydencję władcy, warsztaty rzemieślnicze i magazyny, w których przechowywano składane przez ludność daniny: zboże, oliwę oraz wino. W Knossos nie odkryto fortyfikacji chroniących pałac i sąsiadujące z nim miasto, co świadczy o braku zagrożenia zewnętrznego.

Swoją potęgę i bogactwo w okresie minojskim mieszkańcy Krety zawdzięczali głównie handlowi morskiemu. Produkowali wino oraz oliwę, które wysyłali do wielu krajów basenu Morza Śródziemnego, na co wskazują m.in. wzmianki w źródłach egipskich. Kretańczycy eksportowali także wyroby rzemieślnicze: ceramikę oraz luksusowe tkaniny

Pałac w Knossos stanowił nie tylko siedzibę władców, lecz także centrum życia społecznego, politycznego oraz gospodarczego państwa. Punktem centralnym kompleksu było podwórze, przy którym zbudowano rezydencję władcy, warsztaty rzemieślnicze i magazyny. Pomieszczenia gospodarcze zajmowały parter jednego ze skrzydeł budynku, a apartamenty króla oraz sale oficjalne umieszczono na piętrze. Ich ściany ozdobiono kolorowymi freskami, przedstawiającymi rośliny, zwierzęta i sceny związane z kultem.

■ pałac, Kreta, 2000–1400 r. p.n.e.

węlniane. W zamian sprowadzali metale, kamienie szlachetne i półszlachetne wykorzystywane przez rzemieślników oraz pachnidła.

Upadek Krety nastąpił ok. **1450 r. p.n.e.** Zniszczeniu uległy wówczas wszystkie pałace i wille oprócz kompleksu w Knossos. Ich ruiny noszą ślady grabieży. W tym okresie na wyspie doszło do inwazji Achajów z Grecji kontynentalnej. Podbili oni Krete, zniszczyli jej miasta i przejęli władzę nad tym obszarem. Mimo zagłady cywilizacji minojskiej w kolejnych stuleciach jej wpływy dawały się zauważyć na wyspach Morza Egejskiego oraz w części Grecji kontynentalnej.

Posążek bogini znaleziony w pałacu w Knossos. Widoczne atrybuty w postaci węży oraz kota stanowią prawdopodobnie symbole religijne. Bogini była zapewne uznawana za opiekunkę życia rodzinnego.

■ rzeźba, Kreta, ok. 1500 r. p.n.e.

WARTO WIEDZIEĆ

Pismo linearne A

Oprócz wspaniałych budowli do osiągnięć Kreteńczyków należy zaliczyć także stworzenie własnego pisma, nazywanego pismem linearnym A. Było ono używane przez Minojczyków w II tysiącleciu p.n.e. Mieszkańcy Krety nie mieli wówczas pojęcia, że kiedyś zostaną nazwani Minojczykami, ani nie byli świadomi, że posługują się pismem linearnym A. Minojczykami nazwali ich XX-wieczni uczeni ze względu na mitycznego władcę Minosa. Nazwa pisma linearnego pochodzi zaś od linii, które zaznaczano na tabliczkach przed ich zapisaniem. Oznaczono je literą A po to, aby odróżnić pismo Minojczyków od późniejszego pisma linearnego B. Naukowcy doszukują się źródeł pisma linearnego A w jeszcze starszym systemie piśmienniczym tej cywilizacji – kreteńskim piśmie hieroglificznym, powstałym prawdopodobnie pod wpływem hieroglifów egipskich. Pismo linearne A składało się z ok. 85 znaków, sylabogramów oraz ideogramów. Do chwili obecnej poznano znaczenie jedynie części z nich.

Teksty zapisane przez twórców cywilizacji kreteńskiej zachowały się do naszych czasów przede wszystkim dzięki pożarom – w ich trakcie nastąpiło wypalenie zapisanych tabliczek glinianych. Przetrwały również inne napisy, np. na zasobnikach glinianych służących do przechowywania wina lub oliwy. Odczytanie znaków jest jednak niemożliwe ze względu na obecną nieznaną języka, którym mieszkańcy Krety posługiwali się w okresie minojskim.

■ tabliczka gliniana, Kreta, II tysiąclecie p.n.e.

? Odszukaj w dostępnych Ci publikacjach, jakie inne rodzaje pisma nie zostały do dziś odczytane.

MYKEŃCZYCY

Plemiona greckie, które przybyły na południowe Bałkany ok. 2000 r. p.n.e., należały do grupy ludów indoeuropejskich. Wiadomo o nich niewiele ponad to, że z ich języków po kilku wiekach wykształciła się greka. Jednym z tych plemion byli **Achajowie**. Stworzyli oni kulturę mykeńską, nazwaną tak od jej najważniejszego ośrodka – **Myken**. Większość informacji na temat jej początków pochodzi z wykopaliśk archeologicznych. W powstałych w XVI w. p.n.e. **grobach szybowych** składano ciała zmarłych wraz z bardzo okazałym ekwipunkiem (mówi się nawet o „książętach grobów szybowych”). Znalezione w nich liczne luksusowe przedmioty, broń, ceramikę, wyroby ze złota i srebra, z kości słoniowej oraz bursztynu. Twarze pochowanych były przykryte maskami wykonanymi z cienkiej złotej blachy, oddającymi ich rysy. Wyposażenie grobów świadczy o bogactwie oraz znaczeniu władców Myken. Zgromadzone tam przedmioty wskazują także na związki ludności z kulturą minojską. Cenne wyroby rzemieślnicze mogły stanowić wynik wymiany handlowej, być łupami wojennymi lub zapłatą za najemną służbę u Kreteńczyków. Z następnego okresu dziejów kultury mykeńskiej pochodzą miejsca pochówku o znacznie bardziej monumentalnej formie – **groby kopułowe**. Do najbardziej znanych należy dziewięć grobów w Mykenach, przede wszystkim tzw. Grób Agamemnona z XIV w. p.n.e. Jego wyposażenie już w starożytności zostało zrabowane, ale sama forma grobowca świadczy o rosnącym bogactwie ówczesnych elit.

Gdy mieszkańcy Myken przejęli kontrolę nad Kretą, w Grecji zaczęły powstawać tzw. **pałace mykeńskie**. Stanowiły one siedziby władzy i wykazywały duże podobieństwo do pierwowzorów kreteńskich. Różniły się jednak od nich tym, że miały fortyfikacje. Kolejnymi różnicami były brak dziedzińców i toalet, a także militarna tematyka zdobiących budowle malowideł. Najśłynniejszy pałac mykeński to położona na wysokim wzgórzu warownia w Mykenach. Otaczały ją potężne mury o łącznej długości 900 m. Na cytadelę prowadziła tzw. Lwia Brama. Wewnątrz

Wojna trojańska

Świat mykeński przetrwał w opowieściach pieśniarzy zwanych aoidami. Najwybitniejszym z nich był Homer. W *Iliadzie* i *Odysei*, których autorstwo mu się przypisuje, przedstawiono historię wojny trojańskiej oraz późniejsze losy jej achajskich bohaterów. Zgodnie z tym przekazem do wspólnej wyprawy Achajów przeciwko azjatyckiej Troi (gr. *Ilion*) miało dojść ok. 1200 r. p.n.e. Na jej czele stał Agamemnon, władca Myken, a przyczyną było uprowadzenie przez trojańskiego królewicza Parysa najpiękniejszej z kobiet, Heleny – żony Menelaosa, króla Sparty. Wyprawa trwała 10 lat i zakończyła się zniszczeniem Troi. Opowieść tę aż do XIX w. uważano za fikcyjną. W wątpliwość podawano nawet samo istnienie Troi. Jednak w 1870 r. pozostałości grodu zostały odnalezione przez Niemca Heinricha Schliemanna. Jego odkrycie nie przesądza jednak kwestii historyczności wojny trojańskiej. Prawdopodobnie nigdy nie dowiemy się, czy doszło do niej w rzeczywistości i jak przebiegała. Mimo to stanowi ona element zbiorowej pamięci Europy, a nawet całego świata.

Przekazy dotyczące wojny trojańskiej stanowiły inspirację dla greckich artystów. Wazy zdobione malowidłami przedstawiającymi np. walki toczone przez bohaterów *Iliady*, takich jak widoczni w centrum kompozycji Glaukos i Diomedes.

■ naczynie ceramiczne, Grecja, VI w. p.n.e.

? Odszukaj w dostępnych źródłach informację o tym, w jaki sposób Heinrich Schliemann zlokalizował położenie Troi.

znajdowały się pałac, warsztaty oraz magazyny. Nie wiadomo, jak daleko sięgała władza króla Myken. W ich sąsiedztwie znajdowały się dwa inne ośrodki – w Tirynsie i Midei. W pierwszym z nich powstała obronna warownia z imponującymi murami o wysokości 10 m i długości 725 m. W starożytności linia brzegowa znajdowała się kilometr od cytadeli, dlatego niektórzy historycy uznają Tiryns za port Myken. Inni sądzą, że należy mówić o zdominowanym przez Mykeny sojuszu łączącym różne ośrodki achajskie. Mało prawdopodobna jest natomiast koncepcja imperium mykeńskiego obejmującego wszystkie państwa ówczesnej Grecji lub ich większość. W okresie mykeńskim obszar ten cechowało rozbitcie polityczne.

Ślady tzw. pałaców mykeńskich odnaleziono m.in. w Tebach na Kadmei, na ateńskim Akropolu, a także w Sparcie. Najlepiej zachowaną budowlę tego typu odkryto w Pylos, gdzie jednak wyjątkowo nie znaleziono żadnych obwarowań. Pałac w Gla w Beocji, otoczony fortyfikacjami o długości 3000 m, stanowił raczej siedzibę naczelników albo dowódców garnizonu odpowiedzialnych za magazyny i irygację niż ośrodek władzy królewskiej.

Prace archeologiczne na terenie Troi rozpoczął niemiecki kupiec Heinrich Schliemann, którego od dzieciństwa fascynowała historia starożytna. Zgromadzony majątek pozwolił mu wyruszyć w 1868 r. do Grecji i Turcji w poszukiwaniu śladów miast oraz twierdz opisanych w opowieściach o wojnie trojańskiej. W 1870 r. Schliemann odnalazł pozostałości Troi, trzy lata później ruiny Myken, a w 1876 r. – Tirynsu.

▪ *fotografia, Turcja, ok. 1871 r.*

STAROŻYTNE MYKENY

W epoce brązu Mykeny były najważniejszym ośrodkiem w kontynentalnej części Grecji. Odkryto tam również znacznie wcześniejsze ślady osadnictwa – z neolitu. Na kulturę mykeńską silny wpływ miała cywilizacja minojska, a jej osiągnięcia były twórczo rozwijane w zakresie sztuki oraz rzemiosła. Sceny rodzajowe przedstawione na przedmiotach pochodzących z tego okresu pozwalają domniemywać, że był to świat wojowników i zdobywców, którzy szczyłi się swoim bogactwem.

Złota maska z Myken jest również zwana maską Agamemnona. Nazwa pochodzi od imienia mitycznego władcy Myken, który zorganizował wyprawę przeciwko Troi. Określenie to nadano błędnie wkrótce po jej odkryciu w 1874 r. Późniejsze badania dowiodły bowiem, że maska powstała w XVI lub XV w. p.n.e., czyli ok. 200 lat przed wybuchem wojny trojańskiej, w której według greckiej tradycji uczestniczył Agamemnon.

▪ *złota maska, Grecja, XVI/XV w. p.n.e.*

Skarbiec Atreusa, zwany także Grobem Agamemnona, to największy zachowany grobowiec kopułowy z epoki mykeńskiej. Tworzące jego główną komorę pozorne sklepienie kopułowe ma ponad 13 m wysokości i prawie 15 m średnicy. Grobowiec został zbudowany wewnątrz wzgórze i po złożeniu do niego ciała władcy starannie zasypany ziemią. Nie uchroniło go to jednak przed rabunkiem – prawdopodobnie jeszcze w czasach starożytnych. Żadna z tradycyjnych nazw tej budowli nie ma związku z nieznanym nam władcą, dla którego została ona wzniesiona – w grobie nie pochowano ani mitycznego Agamemnona, ani też jego ojca Atreusa.

▪ *grób kopułowy, Mykeny, XIV w. p.n.e.*

Pismo linearne B

Mykeńczycy nie tylko zastali na Krecie wspaniałe pałace z malowidłami i pięknymi przedmiotami, lecz także oraz poznali tam nieznane wcześniej pismo. Za pomocą jego znaków zaczęli utrwalac teksty ważne dla władzy. Rejestrowano tak pałacową ekonomię, spisywano listy osób oraz wykazy towarów. Używane przez greckich Achajów pismo linearne B odczytali w 1953 r. Anglicy Michael Ventris i John Chadwick.

Pismo linearne B stworzyli Mykeńczycy, którzy po podboju Krety przejęli pismo Minojczyków (pismo linearne A) i dostosowali je do potrzeb własnego języka.

▪ *gliniana tabliczka, Grecja, II-I tysiąclecie p.n.e.*

Ruiny Myken – widok z lotu ptaka

1. Lwia Brama stanowiła główne wejście do cytadeli mykeńskiej. Umieszczona nad nią płaskorzeźba przedstawiała najprawdopodobniej dwie lwice.
2. W grobach szybowych składano ciała zmarłych wraz z ich majątkiem.
3. Pałac był ośrodkiem nie tylko władzy, lecz także kultury, rzemiosła i handlu.
4. Cytadela otaczali mury cyclopie, zbudowane z ułożonych poziomo potężnych bloków skalnych.

? PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Odszukaj w dostępnych źródłach informację, dlaczego nad wejściem do Grobu Agamemnona znajduje się trójkątny otwór.
2. Dowiedz się więcej na temat wyczynów legendarnego założyciela Myken.

■ „WIEKI CIEMNE”

Mykeńczycy od XIII w. p.n.e. żyli w narastającym poczuciu zagrożenia. Świadczą o tym odkryte przez archeologów ślady powiększania i umacniania fortyfikacji. Upadek kultury mykeńskiej nastąpił jednak nieco później – między 1200 a 1100 r. p.n.e. W tym czasie zostały zniszczone niemal wszystkie pałace i obszerne budowle prywatne. Niektóre ośrodki (np. Pylos) przestały wówczas istnieć, w innych (np. w Tirynsie) osadnictwo zaczęło się później odradzać.

Według greckiej tradycji do upadku Myken doszło na skutek powrotu potomków Heraklesa (Heraklidów), wywodzących się z plemienia **Dorów**. Część badaczy uważa, że mit o powrocie Heraklidów mógł zostać stworzony później, aby uzasadnić pretensje doryckiej Sparty do panowania na Peloponezie. Niektórzy znawcy przedmiotu za przyczynę upadku świata mykeńskiego uznają zmiany klimatyczne lub trzęsienia ziemi (poświadczane w Tirynsie, Mykenach, Sparcie, Pylos oraz Troi), a inni – bunt ludności poddanej albo kłopoty związane z powrotem władców przebywających długo na wyprawach wojennych (np. Agamemnona i Odyseusza).

Wraz z upadkiem kultury mykeńskiej rozpoczęły się „**wieki ciemne**” (XII–IX w. p.n.e.). Spadła liczba ludności. Doszło do znaczącej migracji. W efekcie tzw. migracji jońskiej, znanej również jako mała kolonizacja, ustaliły się siedziby plemion greckich w basenie Morza Egejskiego. Emigranci z Tesalii i środkowej Grecji, posługujący się dialektem eolskim, osiedli na północnych wybrzeżach Azji Mniejszej. **Jonowie** zasiedlili centrum wybrzeża azjatyckiego, nazywane Jonią. Dorowie, zamieszkujący dotychczas północną część kraju, reprezentujący znacznie niższy poziom rozwoju niż mieszkańcy południa, podbili środkową Grecję i zajęli Półwysep Peloponeski. Wkrótce potem ludność posługująca się dialektem doryckim opanowała również południe Egei, nazywane Dorydą, czyli Rodos oraz sąsiednie wyspy.

W „wiekach ciemnych” podstawowym surowcem służącym do produkcji broni i narzędzi stało się **żelazo**. Prawdopodobnie jednak to nie zalety tego metalu, lecz trudności ze zdobyciem miedzi i cyny doprowadziły do tego, że wyparł on brąz. Tak rozpoczęła się epoka żelaza. Było ono mniej plastyczne i znacznie trudniejsze w obróbce (Grecy nie potrafili go odlewać), dlatego początkowo jego jedyną zaletą stanowiła dostępność. Gdy tylko otwarto szlaki komunikacyjne i można było zdobyć miedź oraz cynę, ponownie wzrosło znaczenie brązu.

CIEKAWOSTKA

Grecja czy Hellada?

Mieszkańcy Grecji nazywali samych siebie Hellenami, a swoją ojczyznę – Helladą. Według Homera określenia te pochodziły od imienia mitycznego przodka wszystkich Greków – Hellena. Nazwa „Grecy” została wprowadzona i upowszechniona dopiero przez Rzymian. Początkowo używano jej jedynie w odniesieniu do członków jednego niewielkiego plemienia, jednak z czasem zaczęto tak określać wszystkich mieszkańców starożytnej Grecji. Hellenowie cudzoziemców nazywali barbarzyńcami.

Waza wojowników to jeden z najsłynniejszych przykładów starożytnej ceramiki greckiej. Przedstawiono na niej wojowników wyposażonych we włócznie, w tarcze oraz helmy.

■ naczynie ceramiczne, Mykeny, ok. 1200 r. p.n.e.

TEKST ŹRÓDŁOWY

HELLADA I HELLENOWIE

Żyjący w V w. p.n.e. grecki historyk Tukidydes w pierwszej księdze dzieła *Wojna peloponeska* zamieścił swoje rozważania na temat określeń „Hellada”, „Hellenowie” i „barbarzyńcy” oraz tego, kiedy zaczęto ich używać.

[...] O słabości dawnej Grecji w nie najmniejszej mierze świadczy również fakt, że przed wyprawą trojańską Hellada nie zdobyła się na żaden wspólny czyn: wydaje mi się, że jako całość nie nosiła jeszcze nawet nazwy „Hellady” i że przed Hellenem, synem Deukaliona, w ogóle nawet nie istniała ta nazwa, ale każdy szczep, w największym zasięgu szczep pelazgijski, nadawał od siebie nazwę krajowi, jaki zamieszkiwał; dopiero kiedy Hellen i jego synowie doszli do potęgi we Ftiotydzie [historyczna kraina w Grecji – przyp. red.] i kiedy rozmaite miasta zaczęły ich wzywać na pomoc, ze względu na wzajemne stosunki zaczęto coraz powszechniej przybierać nazwę Hellenów. Jednakże przez długi czas nazwa ta nie mogła odnieść zupełnego zwycięstwa i objąć wszystkich Greków. Najlepszym zaś

dowodem jest Homer: chociaż bowiem żył w czasach znacznie późniejszych od walk pod Troją, nigdy nie użył tej nazwy na określenie tych, którzy przybyli z Achillem z Ftiotydy i którzy w istocie byli pierwszymi Hellenami; innych zaś Greków nazywa w swoich eposach Danaami, Argiwami i Achajami. Ale także nie mówi nic o „barbarzyńcach”, jak mi się zdaje, dlatego, że i „Hellenowie” nie byli jeszcze wtedy odróżnieni i objęci wspólną nazwą, w przeciwieństwie do innych narodów. Ci więc, którzy kolejno przyjmowali nazwę Hellenów – początkowo te miasta, które się nawzajem rozumiały, a w końcu wszyscy – z powodu słabości i małej łączności wzajemnej wspólnie nie dokonali niczego przed wojną trojańską.

Źródło: Tukidydes, *Wojna peloponeska*, tłum. K. Kumaniecki, Warszawa 1988, s. 2–4.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, kiedy – zdaniem autora tekstu – zaczęły kształtować się pojęcia „Hellenowie”, „Hellada” i „barbarzyńcy”.
2. Wymień przyczyny braku wspólnych przedsięwzięć Greków przed wojną trojańską.

ĆWICZENIA

1. Opisz warunki naturalne panujące w Grecji.
2. Porównaj funkcje oraz wygląd pałaców minojskich i mykeńskich.
3. Omów główne elementy struktury społecznej i państwowej Krety minojskiej oraz Grecji mykeńskiej.
4. Przedstaw najwybitniejsze osiągnięcia cywilizacji minojskiej i mykeńskiej.
5. Wymień źródła wiedzy na temat świata mykeńskiego. Oceń ich wartość poznawczą w odniesieniu do społeczeństwa, państwa i kultury.

DLA ZAINTERESOWANYCH

- B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, t. 1, Warszawa 1991.
W. Lengauer, *Starożytna Grecja okresu archaicznego i klasycznego*, Warszawa 1999.